

نگاهی به تذکره نویسان هندو در شبه قاره پاکستان و هند

دکتر محمد صابر

استاد یار، گروه زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه پنجاب، لاهور-پاکستان

چکیده:

زبان فارسی از شیرین ترین زبان های جهان به شمار می رود. این زبان غیر از سرزمین ایران به شبه قاره نیز تاثیر گذاشته و در زمان تیموریان شبه قاره حیث رسمی قرار گرفت و این زبان غیر از مسلمانان به هندوان نیز تاثیر فراوان گذاشته است، به همین سبب درین زبان هندوان آثار گرانها و ماندنی به یادگار گذاشته اند و آنان در تذکره نویسی شعرای فارسی نیز نقش مهمی دارند. تذکره های آنان، تذکره های مهم زبان و ادب فارسی شبه قاره به شمار می روند. مثلاً: همیشه بهار مؤلف کشن چند اخلاص، سفینه خوشگو مؤلف بندراین داس خوشگو؛ سفینه عشرت مؤلف درگا داس عشرت؛ تذکره گل رعنا و تذکره شام غریبان مؤلف لچهمی نراین شفیق اورنگ آبادی؛ انیس الاحبا مؤلف موهن لعل انیس؛ سفینه هندی مؤلف بهگوان داس هندی، انیس العاشقین مؤلف کنور رتن سنگ زخمی.

واژه های کلیدی: زبان و ادب فارسی در شبه قاره، تذکره نویسی فارسی، شبه قاره، هندوان فارسی نویس، کشن چند اخلاص، بندراین داس خوشگو

شبه قاره پاکستان و هند بعد از سرزمین ایران بزرگ‌ترین گهواره و مرکز زبان و ادب فارسی بوده است. ادب فارسی در این سرزمین از دوره غزنوی شروع شد، در دوره سلاطین دهلی رشد و تحول پیدا کرد و در دوره تیموریان شبه قاره به اوج رسید. در این دوره شعرای زیاد از ایران و آسیای مرکزی و غیره به شبه قاره پاکستان و هند مهاجرت کردند. زیرا پادشاهان و امرای این سرزمین ادب دوست بودند و خودشان نیز در این زبان شیرین شعر می‌سرودند و غیرازین هندوان نیز به این زبان توجه داشتند و آنان آثار گرانبها و پرارزش گذاشتند.

همچنین تذکره‌کنایی است که در آن شرح حال و آثار شاعری یا عده‌ای از شعرا آمده باشد و درین کتاب تذکره‌نگار نه تنها اشعار شعرا را نقل می‌کند؛ بلکه شرح حال آنها را نیز می‌نویسد و گاهی اسم و آثار و تالیفات هر شاعر را در ذیل شرح حال وی ذکر نموده، درباره آن مختصراً بحث می‌کند و همچنین در موقع نقل اشعار شعرا گاهی درباره آن نظیر خود و دیگران را درباره گوینده آن نیز ذکر می‌کند. اگر کتابی فاقد شرح حال شعرا باشد و تنها به نقل نمونه اشعار شعرا محدود باشد. آن را طبق اصطلاح ادبی تذکره نمی‌گویند، بلکه بیاض، جنگ یا سفینه می‌گویند (نقوی، ۱۹۶۳م: ص ۸).

نخستین تذکره شاعران فارسی لباب الالباب سدید الدین محمد عوفی است که در شبه قاره تألیف شد. حدوداً در سال ۶۱۸ ق به نثر مصنوع نوشته شده و در این به ذکر شاهان، شاهزادگان، وزیران، فضلا و علمایی که گاهی شعر می‌سرودند و نیز به تراجم و شعرهای شاعران از نخستین شاعر فارسی گو تا اوایل سده هفتم هجری پرداخته شده است.

همچنین تذکره‌های شعرای فارسی زیاد در سرزمین شبه قاره پاکستان و هند نگاشته شده است و غیر از مسلمانان، هندوان نیز بندراین داس خوشگو (سفینه خوشگو)، بهگوان داس هندی (سفینه هندی)، لجهمی نراین شفیق اورنگ آبادی (گل رعنا و شام

غریبان)، نراین رتن سنگه زخمی (انیس العاشقین) و غیره تذکره های شعرای فارسی نوشتند. شرح آنان بدینگونه است.

۱- کشن چند اخلاص

کشن چند متخلص به اخلاص شاعر و تذکره نویس شعرای فارسی قرن دوازدهم فرزند اچل داس دهلوی بود. پدرش مشرب درویشی داشت و در صحبت فقرای صاحب کمال بسر می برد. وی از قوم کهنتری و در شعر شاگرد میرزا عبدالغنی قبول کشمیری بود. درباره اش زیاد اطلاعات به دست ما نمی رسد. اخلاص در زمان حیات پدرش کارد بازی یاد گرفت و بعد از آن به شعر گویی متوجه شد (نقوی، ۱۹۶۴م: ص ۲۳۰) و در زمان احمد شاه (حک: ۱۱۶۷-۱۱۶۱ق) فوت کرد. از آثار وی همیشه بهار (تذکره شعرای فارسی) به یادگار مانده است.

همیشه بهار:

کشن چند این تذکره را در سال ۱۱۳۶ق/ ۱۷۲۳م تألیف کرد و در این ۳۲۷ شاعر را به ترتیب الفبایی تخلص شاعران با شرح حال ذکر کرده است که آنان در زمان اکبر پادشاه الی جلوس محمد شاه (۱۱۳۱ق) در شبه قاره زندگی کردند. این تذکره از میر الهی آغاز می شود و با احمد یار خان یکتا خوشابی به پایان می رسد. (اخلاص، ۱۹۷۳م: ج ۴، ص ۲۶۶).

وی درین تذکره احوال چند شاعر برهمن، جهانگیر، ریاض، شیدا، شادمان، صائب، عرفی، ناصر علی سرهندی، فیضی، داراشکوه، قدسی مشهدی، کلیم کاشانی، ملاشاه بدخشانی و نور جهان را مفصل آورده است و غیر از این انتخاب کلام چند شاعر بیدل دهلوی، جوای، زلالی، صلابت جنگ، سلیم تهرانی، محمد افضل سرخوش، صائب تبریزی، طالب آملی، ظهوری ترشیزی، غنی کشمیری، قدسی، مشهدی، کلیم کاشانی، و منیر لاهوری را مفصل آورده است. این تذکره به کوشش دکتر وحید قریشی با مقدمه

۲۰ دکتر محمد صابر / نگاهی به تذکره نویسان هندو در شبه قاره پاکستان و هند

مفصل به زبان اردو از انجمن ترقی اردو پاکستان، کراچی در سال ۱۹۷۳م به چاپ رسیده است.

۲- بندر ابن داس خوشگو

بندر ابن داس متخلص به خوشگو در بین سالهای ۱۰۷۸-۱۰۸۸ق در منتهرا شهر اُترا پردیش چشم به جهان گشود و از فرقه بیس بود و شاگرد محمد افضل سرخوش، سراج الدین علی خان آرزو، لاله سکهر اج سبقت، بهوپت رای بیغم بیراگی، سعد الله گلشن و میرزا عبدالقادر بیدل بود. وی در شرح حال سرخوش می نویسد: در چهارده سالگی اشعار خود را به نظر اصلاح وی می گذرانید و می گوید که سرخوش تخلص وی را خوشگو گذاشت. خوشگو در محافل ادبی که در منزل میرزا بیدل و سعد الله گلشن برپا می شد، حضور می یافت و این محافل را در منزل خود نیز تشکیل می داد که شعرای معروف نیز در آن شرکت می کردند. بهگوان داس هندی در سفینه هندی می نویسد: نورالعین واقف شاگرد وی بود. وی در زمان حمله نادر شاه افشار به شبه قاره بالشرک شاهی به کوت کانگره رفت و تقریباً هفت یا هشت سال در پنجاب زندگی کرد و در سال ۱۱۵۵ق به دهلی برگشت. خوشگو در آخر زندگی به سلك عرفا پیوست. اول کسی که وی را با این طریقت آشنا کرد، سداند بی تکلف، عموی وی، بود. خوشگو بعد از ترك دنیا در اله آباد، بنارس و عظیم آباد بسر برد و بالاخر در عظیم آباد (پتنه) در سال ۱۱۷۰ق به عالم بقارفت. (خوشگو، ۱۹۵۹م: صص ۱-ب؛ نقوی، ۱۹۶۴م: صص ۲۳۹-۲۴۳)

سفینه خوشگو:

سفینه خوشگو تذکره ای به زبان فارسی است که در این شرح احوال و آثار ۱۴۱۸ شاعر فارسی ذکر شده است و در ده سال تالیف شد یعنی در سال ۱۱۳۷ق آغاز شد و در سال ۱۱۴۷ق به پایان رسید. وی این را به نام عمدة الملك امیر خان متخلص به

انجام ناظم استان اله آباد کرد وعمدة الملك روزی دو رویه از محصول (مالیات) تمام اله آباد برای وی تعیین کرده بود و این مستمری تا زمانی که عمدة الملك زنده بود، به خوشگو می رسید. این تذکره مشتمل بر سه دفتر است. دفتر اول مشتمل بر ۳۶۲ شاعر متقدم است و از رودکی شروع می شود و به کامی ظفر همدانی انجام می رسد. دفتر دوم مشتمل بر ۸۱۱ شاعر متوسط از جامی شروع می شود و به شکونی گلپایگانی پایان می رسد. دفتر سوم مشتمل بر ۲۴۵ شاعر معاصر خوشگو است. این دفتر از ناصر علی سرهندی شروع می شود و به سرب سنگه متخلص به خاکستر اختتام می یابد و ترتیب این تذکره از لحاظ روز تولد یا فوت شعرا است. خوشگو این تذکره را برای اصلاح به سراج الدین علی خان آرزو داد و آرزو شرح حال بعضی شعرا و مقدمه ای را بر آن اضافه کرد. يك نسخه از این تذکره دري شوشتری در سال ۱۲۴۱ ق بر اساس نسخه ای از سفینه خوشگو با بعضی اضافات به ترتیب حروف الفبا تنظیم کرد و آن نسخه به نام "آب آورد" معروف است و مشتمل بر شرح حال هزار و صد و یازده شاعر است. (امیر هدایی، ۱۳۸۰ ش:ص: ۱۴۰۴؛ نقوی: ۱۹۶۴م:ص: ۶۴۴)

آثار دیگر خوشگو مرقع، ملفوظات بیدل و دیوان است که به جا نمانده اند. اما ابیات پراکنده وی در تذکره های مختلف دیده می شود. سبک انشای وی بیشتر ساده است. اما در موقع تعریف از شعرا نثر مصنوع و گاهی نثر مسجع به کار برده است. نسخه های خطی آن در کتابخانه های مختلف جهان نگهداری می شود. دفتر اول به کوشش دکتر زین العبا پایان نامه دوره دکتری دانشگاه تهران، ایران تصحیح شده است و زیر چاپ کتابخانه مجلس تهران، ایران است و دفتر دوم به کوشش دکتر سید کلیم اصغر نقوی پایان نامه دوره دکتری دانشگاه تهران، ایران تصحیح شده است و از کتابخانه مجلس تهران، ایران به چاپ رسیده است و دفتر سوم به کوشش سید عطا الرحمن کا کوی از پتنه به چاپ رسیده است.

۳- درگا داس عشرت

درگا داس متخلص به عشرت تذکره نویس قرن دوازدهم بود. درباره وی هیچ اطلاعاتی به دست ما نرسیده است.

سفینه عشرت:

وی این را در سال ۱۱۷۵ ق تالیف کرد زیرا از نام آن "سفینه عشرت" سال تالیف مشخص می شود. درین ۴۵۵ شاعر متقدم و متاخر به ترتیب الفبا ذکر شده است. این از اسدی طوسی شروع و به حاجی فریدون متخلص به سابق پایان می رسد. وی احوال و اشعار شعرای معاصر را به تفصیل بیان کرده است، مخصوصاً احوال عبدالقادر بیدل و کلام سراج الدین علی خان آرزو را از همه مفصل تر نوشته است. سبک نثر مقدمه مصنوع و در شرح حال شعرا نثر ساده و غیر مصنوع است و در بعضی جا نثر مسجع نیز دیده می شود. این تذکره ناقص الآخر است و نسخه خطی منحصر به فرد در کتابخانه خدا بخش، بانکی پور نگه داری می شود. (امیر هدایی، ۱۳۸۰ ش: ص ۱۴۰۴)

۴- لجهمی نراین شفیق اورنگ آبادی

لجهمی نراین پسر منسارام پسر بهوانی داس شاعر زبانهای اردو، هندی و فارسی، تاریخ نویس و تذکره نویس بود و در سال ۱۱۵۸ ق در اورنگ آباد به دنیا آمد و از قوم کهتری کپور بود. پدر بزرگش بهوانی داس همراه سپاه اورنگ زیب عالمگیر از لاهور به دکن رفت و در شهر اورنگ آباد اقامت گزید. وقتی منسارام ده ساله بود، پدرش فوت کرد و جسونت داس خویشاوند ایشان بود، پرورش منسارام کرد. منسارام در عهد نواب آصف جاه به پیشکاری صدارت شش صوبه [استان] دکن مامور گشت و سپس نواب صمصام الدوله در ایام و کالت خود به سفارش میر غلام علی آزاد بلگرامی او را به منصبی نواخت و پیشکاری بخشی الممالک دکن عنایت کرد.

لجهمی نراین زبان فارسی را در زادگاهش از شیخ عبدالقادر مهربان یاد گرفت و

از او "صاحب" تخلص گرفت و در سال ۱۱۷۶ ق به توصیه استاد دیگر خود غلام علی آزاد بلگرامی که لجهمی با او ارادت داشت و او را پیر خود می گفت، او برای اشعار فارسی اش "شفیق" تخلص انتخاب کرد. وی در اشعار اردو و هندی خود "صاحب" تخلص بکار می برد و در بعضی بحور فارسی همچنان صاحب تخلص بکار می برد.

وی به دستگاه آصف جاهیان پیوست و در دوره و کالت و اقتدار نواب صمصام الدوله به منصب و خطاب دولت چند سرفراز گردید. وی در شمار ملازمان نواب نظام علی خان آصف جاه دوم و پسرش عالی جاه در آمد و در سال ۱۱۷۷ ق همراه عالی جاه به حیدر آباد رفت و در همانجا نشیمن گزید و تقریباً در سال ۱۲۲۳ ق در حیدر آباد فوت کرد. آثار وی در فارسی و اردو درج ذیل هستند.

۱- حقیقت های هندوستان، ۲- تنمیق شگرف، ۳- مآثر آصفی

۴- مآثر حیدری، ۵- بساط الغنایم، ۶- حالات حیدر آباد

۷- خلاصة الهند، ۸- نخلستان، ۹- گلزار عشق

۱۰- مرآت الهند، ۱۱- مثنوی اقسام نسوان به اردو

۱۲- تذکره بابا گرو نانک، ۱۳- سوسن ده زبان

۱۴- امرت کننده، ۱۵- منظومه جواهر زواهر در جانب داری از آزاد بلگرامی

۱۶- دیوان فارسی، ۱۷- دیوان اردو، ۱۸- خرقة صد پاره

۱۹- چمنستان شعرا، ۲۰- گل رعنا، ۲۱- شام غریبان (عبدالله، ۱۳۷۱ ش:

صص ۱۰۱-۱۰۴؛ نقوی، ۱۹۶۴م: صص ۴۳۹-۴۴۵

شام غریبان:

تذکره شعرای فارسی است درباره شاعران که از ایران و سرزمین های دیگر به شبه قاره مهاجرت کردند و این مشتمل بر ۴۸۳ شاعر است. که در سال ۱۹۷۱ ق به تالیف در آمد و از آدم ابوالبشر آغاز می یابد و به یقین بلخی اختتام می شود. شفیق درین

تذکره ده شاعر که به شبه قاره نرفتند و چهار شاعر هندی نژاد را نیز یاد کرده است و آنان را به ترتیب الفبایی نوشته است اگرچه در بعضی جا ترتیب الفبایی رعایت نشده است. درین تذکره شرح احوال شعرا بسیار کوتاه است و نمونه های اشعار غالباً از یکی دو بیت نمی گذرد و نثر تذکره ساده و روان است (گلچین معانی، ۱۳۶۳ ش: ج ۲، ص ۸۴۳-۸۶۱؛ نقوی، ۱۹۶۴ م: ص ۴۴۵) و این تذکره به کوشش محمد اکبر الدین صدیقی از انجمن ترقی اردو کراچی به چاپ رسیده است.

گل رعنا:

این تذکره در شرح احوال شاعران فارسی گوی شبه قاره در سال ۸۲-۱۱۸۱ ق تالیف شد و مشتمل بر مقدمه و دو فصل است. فصل اول شاعران مسلمان از میر غلام علی آزاد بلگرامی آغاز می گردد و با میر یوسف بلگرامی پایان می یابد. فصل دوم شاعران هندو از اچلداس آغاز می شود و با هنر (گیان رای) اختتام می یابد (نقوی، ۱۹۷۲ م: ج ۳، صص ۱۹۹-۲۰۱؛ گلچین معانی، ۱۳۶۳ ش: ج ۲، صص ۴۶-۵۰). فقط فصل دوم این تذکره از انجمن ترقی اردو حیدرآباد دکن به چاپ رسیده است. سبک انشای مولف ساده است. اما در مقدمه نثر مصنوع و مسجع نیز بکار برده شده است.

۵- موهن لعل انیس

موهن لعل متخلص به انیس شاعر و تذکره نویس فارسی از قرنهای دوازدهم و سیزدهم هجری قمری از لکهنو بوده و اسم پدرش کنورسین بود و وی نوۀ رای تولارام بود که آن قانونگوی پرگنه گوپامو در سرکار خیرآباد بود و از هندو کایسته بوده، وی در آغاز "خسته" و "بیتاب" نیز تخلص بکار می برد. وی شاگرد میرزا محمد فاخر مکین بود و اصول شعر و عروض را از وی یاد گرفت و در وقت تالیف تذکره بیش از پنجاه سال بود که در خدمت حویلی لکهنو مضاف صوبه نصرنگر اود خدمت می کرد. (نقوی، ۱۹۶۴ م: ص ۴۵۰).

انیس الاحباء:

انیس این تذکره را به توصیه مهراجہ تکیہ رای بہادر و بہ خواہش دوستش رای ستیلاس در سال ۱۱۹۷ ق/ ۱۱۸۲ م تالیف کرد. در این تذکرہ زندگی نامہ و گزیدہ ای از آثار میرزا محمد فاخر مکین و پنجاہ شاعر از شاگردان مسلمان و ہندوی او نوشتہ شدہ است و در این شرح حال و استادِ عظیمای اکسیر اصفہانی استادِ مکین را نیز ذکر کردہ است و این تذکرہ شش بخش دارد:

۱- افتتاح، در شرح حال و اشعاری از میرزا عظیمای اصفہانی با تخلص اکسیر استاد میرزا محمد فاخر مکین بود.

۲- فتح الباب در بیان حالات و کلمات و اشعار مکین.

۳- فصل، در بیان احوال و افکار مستفیدان از آن جناب کہ مسلمان بودہ اند:

آنان سی و یک مسلمان از شاگردان مکین بودند. اولین شاہ عالم پادشاہ متخلص بہ آفتاب و آخرین میر نور علی متخلص بہ وصلی ذکر شدہ است.

۴- فاصلہ، در ذکر احوال و اشعار شاگردانی کہ از فرقہ ہنود بودہ اند، آنان شش

شاعر ہندو از شاگردان مکین بودند و اولین رای سرب سکہ دیوانہ و آخرین موهن لعل متخلص بہ انیس ذکر شدہ است.

۵- اختتام، در احوال و اشعار پنج شاگردان مسلمان مکین بودہ اند. اولین خواجہ

محمد حسن و آخرین میرزا ابراہیم بیگ متخلص بہ دوست ذکر شدہ است.

۶- حسن خاتمہ، در بیان حالات و آثار شش شاعر ہندو است. آنان شاگرد شاگردان

وی بودند. اولین خوشحال چند عریان و آخرین لالہ داتا رای متخلص

بہ رفیق ذکر شدہ است (برزگر ۱۳۸۰ ش: ص ۳۵۲)

نویسنده این تذکرہ را در سال ۱۲۳۵ ق از نو تدوین کرد و برخی محققان گفتہ اند

کہ تدوین نخست این تذکرہ تحریر قسمتی از تذکرۃ المعاصرین حزین بودہ کہ بعداً آن را

۲۶ دکتر محمد صابر / نگاهی به تذکره نویسان هندو در شبه قاره پاکستان و هند

دوباره تدوین کرد. حال آنکه در این اثر، از شاعران تذکره المعاصرین یاد نشده است و در تدوین نخست حدود پنجاه شاعر و در تدوین دوم حدود نود شاعر معرفی شده اند. (گلچین معانی، ۱۳۶۳ ش: ج ۱، صص ۷۳-۷۶).

سبک انشای مولف پر تکلف و مصنوع است و نسخه های خطی آن در کتابخانه های مختلف جهان نگهداری می شود. درین احوال فاخر مکین و عظیمای اکسیر اصفهانی از همه مفصل تر نوشته شده است. تلخیص و ترجمه اردوی این تذکره به کوشش عطا الرحمان عطا کوکوی در سال ۱۹۷۱ م در پتنه به چاپ رسیده است. (ناطق شریف: ۱۳۸۴ ش: ص ۶۷۵).

۶- بهگوان داس هندی

بهگوان داس شاعر و تذکره نویس در سال ۱۱۶۴ ق به دنیا آمد. وی در آغاز "بسمل". بعداً "هندی" تخلص اختیار کرد. وی از قوم هندوی سریوا ستوا کاسته بود. اسم پدرش دلپت راس فرزند هرئیس رای بود. اصلش از کالپی و مسکنش در سوندا بود. اما وی در صید پور از توابع سیلک در خانه جد مادری خودش لاله رام غلام قانون گو به دنیا آمد.

پدرش در لکهنو در دستگاه برهان الملك سعادت خان نواب اود و جانشینان وی خدمت می کرد. بهگوان داس در سن دو سالگی به لکهنو رفت و نخست در لکهنو نزد مکتب دار خانوادگی خود حق داد خان افغان درس خواند و چون به سن تمیز رسید نزد مولوی سید یوسف سهارنپوری علم صرف و نحو و کتب متداوله فارسی و رسایل علوم دیگر را خواند.

پدرش به زبان برج شعر می سرود. وی در شعر گویی از پدرش ارث گرفت و در شاعری از محمد فاخر مکین در لکهنو نشیمن داشت، اصلاح سخن می گرفت. او نیز مثل پدرش در دستگاه فرمان روایان اود به خدمت پرداخت و تقریباً بعد از سال ۱۲۲۲ ق فوت

کرد و چند اثر به زبان فارسی گذاشته، نام آنان درج ذیل هستند:

۱- مثنوی سلسله المحبت، ۲- مثنوی مظهر الانوار، ۳- مثنوی بهاگوت مسمی

به مهر ضیا، ۴- دو دیوان فارسی به نام دیوان شوقیه و دیوان ذوقیه، ۵- تذکره

حدیقه هندی، ۶- رساله سوانح النبوة، ۷- تذکره سفینه هندی

سفینه هندی:

بهاگوان داس این تذکره را در سال ۱۲۱۹ ق به تالیف آورد و شرح حال و نمونه های اشعار ۳۳۵ شاعر فارسی را درین تذکره مختصر آورده است. وی درین تذکره آن شعرا را ذکر کرده که آنان هندی یا در هند، از جلوس محمد شاه دوم گورکانی تا سال تالیف کتاب می زیستند و این تذکره به ترتیب الفبایی از آفتاب (ابولمظفر شاه عالم عالی گوهر) آغاز می شود و به یکتا (محمد اشرف) انجام می رسد. نشر این تذکره ساده و روان است و به کوشش سید شاه محمد عطاء الرحمان کاکوری در پتنه به چاپ رسیده است. (عبدالله، سید، ۱۳۷۱ ش: ص ۱۰۵؛ نقوی، ۱۹۷۲ م: ج ۲، صص ۲۰۷-۲۰۸)

حدیقه هندی:

بهاگوان داس این تذکره را ظاهراً در سال ۱۲۱۱ ق به انجام رسانده و مشتمل بر احوال شعرای ماضی و حال که در هند تولد و نشوونما یافته اند، است. دارای تقسیماتی با عناوین باب، رکن، چمن و فصل بدین ترتیب است. باب اول دریک مقدمه و دو رکن: مقدمه در وصف نواب آصف الدوله فرمان روای اوده، رکن اول: در ذکر میرزا محمد فاخر مکین، رکن دوم در وصف هندوستان و صوبجات آن. فصل اول: در وصف سراپای معشوق، فصل دوم: در بیان زبان فارسی و فضیلت آن، فصل سوم: در کلام موزون، فصل چهارم: در آغاز شعر و شاعری. چمن اول: در وصف شاهان و شاهان و شاهزادگان شاعر (۳۵ تن)، چمن دوم: در ذکر وزرا و امرای شاعر (۶۹ تن)، چمن سوم، در وصف مشایخ و فقرای شعر پرداز (یک تن در تنها نسخه ناقص موجود کتاب)، چمن چهارم: در ذکر

۲۸ دکتر محمد صابر / نگاهی به تذکره نویسان هندو در شبه قاره پاکستان و هند

شعراى فارسى گوی هندوستان (۱۶۴ تن)، باب دوم در ذکر پرد گیان معنی، یعنی بانوان شاعر هندی (۱۱ تن). روی هم رفته شرح احوال ۵۳۲ سرانیده در حدیقه هندی آمده است. نسخه خطی آن در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی نگهداری می شود. (برزگر، ۱۳۸۰ ش: ص ۹۶۰؛ گلچین معانی، ۱۳۶۳ ش: ج ۱/ ۴۶۲).

۷- کنور رتن سنگه زخمی

کنور رتن سنگه متخلص به زخمی روز ۲۳ محرم در سال ۱۱۹۷ ق/ ۹ دسامبر، ۱۷۷۲ م در لکهنو به دنیا آمد. وی سکنه کایسته بود و اصلش از بریلی بود. در آغاز جوانی شوق اکتساب علوم به دلش افتاد و زبانهای مختلف فارسی، عربی، هندی و انگلیسی را یاد گرفت و در این زبانها همه علوم عقلیه و نقلیه را یاد گرفت. وی با سیر و سیاحت نیز علاقه داشت و مناطق مختلف هندوستان را گردش کرد. وی و اجدادش در خدمت پادشاهان اود ملازمت می کردند.

پدرش رای بالک رام متخلص به صبوری نایب مهاراجه چهاروال بوده، در سرکار نواب آصف الدوله سمت میرآتش را داشت و مدتی صاحب دیوان نواب آصف الدوله بود. وی در سال ۱۲۶۳ ق مسلمان شد و در سال ۱۲۶۷ ق/ ۱۸۵۰ م از این دنیا برای همیشه رخصت شد. وی چند تا آثار به یادگار گذاشته است.

۱- جام گیتی نما ۲- سلطان التواریخ ۳- دیوان فارسی ۴- انیس العاشقین

انیس العاشقین:

او این را در سال ۱۲۴۵ ق به تالیف آورد و به نام نصیرالدین حیدر شاه اود کرد. این تذکره مشتمل بر دو جلد و بیش از دو هزار شاعر متقدم و متاخر به ترتیب الفبا است. جلد اول از "آبرو" تا ضیایی و جلد دوم از طالب جاجرمی تا یونس ابهری است. شرح حال بیشتر شعرا را مختصر معرفی کرده است و نمونه های اشعار از غزلیات، رباعیات، قصاید و مثنویات آورده است.

نسخه های خطی آن جلد اول در کتابخانه دانشگاه پنجاب لاهور و جلد دوم در کتابخانه گوری پرشاد (ماتا پرشاد) در لکهنو نگه داری می شود. (برزگر، ۱۳۸۰ ش: ص ۳۵۲، نقوی، ۱۹۷۲ م: ۲۰۹/۳)

۸- کنور درگا پرشاد

کنور درگا پرشاد متخلص به مهر سندیلوی تذکره نویس قرنهای سیزدهم و چهارم هجری قمری بوده است. پدرش راجا دهنپت رای بود. وی در سال ۱۲۶۳ ق/ ۱۸۴۶ م به دنیا آمد و در سال ۱۲۸۴ ق/ ۱۸۵۷ م به عنوان رئیس جانشین پدر خود شد و در سال ۱۳۰۲ ق/ ۱۸۸۴ م قاضی اعزازی سندیله منصوب شد. آثار وی بدین قرار هستند:

۱- حدیقه عشرت ۲- گلستان هند ۳- بوستان اوده

حدیقه عشرت:

کنور پرشاد این را در سال ۱۳۱۱ ق/ ۱۸۹۳ م تالیف کرد و در این شرح زندگی و نمونه اشعار شماری از زنان شاعره های متقدم و متاخر به ترتیب الفبا از روی حرف اول اسم یا تخلص شاعره آورده است و مولف شرح حال بیشتر شاعره ها را خیلی مختصر نوشته است و از آنها دوسه بیت درج کرده است. اما شرح حال کمی از شاعره ها به تفصیل نوشته است. سبک انشای تذکره مصنوع است و این تذکره در سال ۱۳۱۱ ق در سندیله و در سال ۱۳۱۵ ق در لکهنو به چاپ رسیده است. (گلچین معانی، ۱۳۶۳ ش: ج ۱، صص ۴۵۷-۴۵۹).

یادداشت ها و کتابشناسی منابع

- اخلاص، کشن چند (۱۹۷۳ م)، همیشه بهار، تذکره شعرای فارسی، به کوشش دکتر وحید قریشی، انجمن ترقی اردو پاکستان، کراچی.

- امیر هدایی (۱۳۸۰ ش)، سفینه عشرت، درگاداس عشرت، به سرپرستی حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.

۳۰ دکتر محمد صابر / نگاهی به تذکره نویسان هندو در شبه قاره پاکستان و هند

- همو (۱۳۸۰ش)، سفینه خوشگو، بندرا بن داس خوشگو، به سرپرستی حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- برزگر، حسین کشتلی (۱۳۸۰ش)، انیس الاحبا، موهن لعل لکنوی، به سرپرستی حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- همو (۱۳۸۰ش)، حدیقه عشرت، کنور درگا پرشاد، به سرپرستی حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- همو (۱۳۸۰ش)، حدیقه هندی، بهگوان داس هندی، به سرپرستی حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- خوشگو، بندرا بن داس (۱۹۵۹م)، سفینه خوشگو، جلد سوم، به کوشش سید شاه محمد عطا الرحمن کاکوی، لیل لیتهو پریس، پتنه.
- شفیق، لجهمی نراین (۱۹۷۷م)، شام غریبان، به تصحیح محمد اکبرالدین صدیقی، انجمن ترقی اردو، کراچی.
- همو (۱۲۲۳ق)، گل رعنا، انجمن ترقی اردو، حیدرآباد دکن.
- عبدالله، سید (۱۳۷۱ش)، ادبیات فارسی در میان هندوان، ترجمه دکتر محمد اسلم خان، بنیاد موقوفات محمود افشار، تهران.
- گلچین معانی، احمد (۱۳۶۳ش)، تاریخ تذکره های فارسی، سنایی، تهران.
- ناطق شریف، مریم (۱۳۸۴ش)، انیس لکهنوی، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران.
- نقوی، سید علی رضا سید (۱۹۶۴م)، تذکره نویسی فارسی در هندو پاکستان، علمی، تهران.
- همو (۱۹۷۲م) تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند، جلد پنجم، دانشگاه پنجاب، لاهور.
- هندی، بهگوان داس (۱۹۵۸م)، سفینه هندی، به کوشش سید شاه محمد عطا الرحمن کاکوی، اداره تحقیقات عربی و فارسی پتنه، پتنه.
